

**NUANCES VAN SOCIAAL KAPITAAL:
EEN ANALYSE VOOR HET BEWEGINGSMILIEU
VAN DE ACW-ORGANISATIES**

Guy Van Gyes, Jaak Billiet en Hans De Witte

1. INLEIDING

Een woordenboek omschrijft 'kapitaal' als een rentegevend bezit, als iets dat als vanzelf op termijn een meerwaarde oplevert voor de bezitter. Als sociale wetenschappers het over 'sociaal' kapitaal hebben, heeft deze meerwaarde betrekking op interpersoonlijk vertrouwen, sociale normen en netwerken waar individuen binnen een sociaal verband kunnen op bouwen. De meerwaarde van dit sociaal kapitaal ligt onder andere op het politieke vlak: het zou het democratisch gehalte bevorderen. Netwerken van sociaal engagement zoals verenigingen, vrijetijdsclubs en middenveldorganisaties worden een kernfunctie in de ontwikkeling van zulk sociaal kapitaal toebedeeld. Voorliggend artikel heeft de bedoeling voor één van de belangrijkste netwerken in het Vlaamse maatschappelijk middenveld deze argumentatie over sociaal kapitaal genuanceerd te analyseren. We hebben het dan over het ACW (Christelijke Arbeidersbeweging) en zijn deelorganisaties (van ACV tot Ziekenzorg). Voor deze analyse maken we gebruik van survey-gegevens over het bewegingsmilieu van dit ACW-milieu (1). Dit survey wordt verder in deze bijdrage geciteerd als "*Het draagvlak gefotografeerd*" (Van Gyes & De Witte, 1996). Eerst zoeken we evenwel uit hoe we de theorie van sociaal kapitaal moeten opvatten.

2. POSITIONERING BINNEN DE DENKSTROMING OVER SOCIAAL KAPITAAL

Sociaal kapitaal is breed gedefinieerd een kwaliteit of eigenschap die verbonden is aan interpersoonlijke relaties, gesitueerd binnen een sociaal netwerk, groep, gemeenschap ... sociale collectiviteit. Het waren voornamelijk Bourdieu en Coleman die het begrip in de jaren tachtig binnen hun sociale theorie een duidelijke plaats toebedeelden. Beide auteurs stellen dat de kwaliteit van het sociaal kapitaal ligt in zaken zoals het vertrouwen, de wederzijdse erkenning, de informatie, de verplichtingen die zulke interpersoonlijke groepsrelaties opleveren. De wetenschappelijke interesse voor het fenomeen werd aangewakkerd door het feit dat sociaal kapitaal positieve effecten werd toegeschreven op diverse vlakken, zoals economische ontwikkeling, bestrijding van criminaliteit of legitimiteit van politieke instituties.

2.1. Het Putnam-denken

Het was de Amerikaanse politoloog Putnam (1993) die in het bijzonder benadrukte dat zulke opbouw van sociaal kapitaal positieve effecten heeft op de werking van de politieke democratie. Het levert meer en bredere steun op voor het politieke systeem. Hij definieert het begrip als aspecten van sociale organisatie, zoals netwerken, waarden en wederzijds vertrouwen, die afstemming en samenwerking bevorderen tot ieders voordeel (Putnam, 1995: 67). Verwijzend naar Putnam spreken Stolle en Rochon in dit verband over 'public civiness': "This is generalized interpersonal trust, a trust that goes beyond the boundaries of kinship and friendship and even beyond the boundaries of acquaintance. It can be used as a lubricant that makes possible a variety of forms of social interaction and cooperation in a community or region" (Stolle & Rochon, 1998: 48). Participatie in vrijwilligersorganisaties levert een breed, maatschappelijk vertrouwen op dat positief afstraalt op het democratisch functioneren van deze samenleving.

Putnam kreeg in de VS redelijk aandacht en publiciteit, vooral toen hij stelde dat de hoeveelheid aan sociaal kapitaal drastisch was gedaald in zijn land. Hij gebruikte daarvoor het wervende beeld van '*bowling alone America*' (Putnam, 1995). Snel werd dan ook heel wat kritiek op zijn denkbeelden geformuleerd. Wanneer we ons concentreren op de conceptuele kritiek, zien we dat deze kritiek onder andere wijst op de geldigheid en de beperktheid van het Putnam-verhaal. Er bestaan ook groepen die negatief sociaal kapitaal genereren (in de VS-context worden dan organisaties zoals de maffia, jongerenbendes en de blanke milities aangehaald). Sociaal kapitaal moet bovendien multi-dimensioneel opgevat worden. Newton (1999) stelt in dit verband dat in de discussie over sociaal kapitaal dikwijls drie zaken worden verward: waarden en normen, sociale netwerken en hun gevolgen. Wanneer men de waarde van sociaal kapitaal aanhaalt, gaat het dan om de normen en waarden van samenwerking die men uitdraagt of om het netwerk waarbinnen men ingebed is?

2.2. Onze invulling

In de lijn van deze laatste opmerkingen en in vergelijking met het Putnam-denken kunnen we de volgende bijzonderheden over onze operationalisatie van sociaal kapitaal aanhalen:

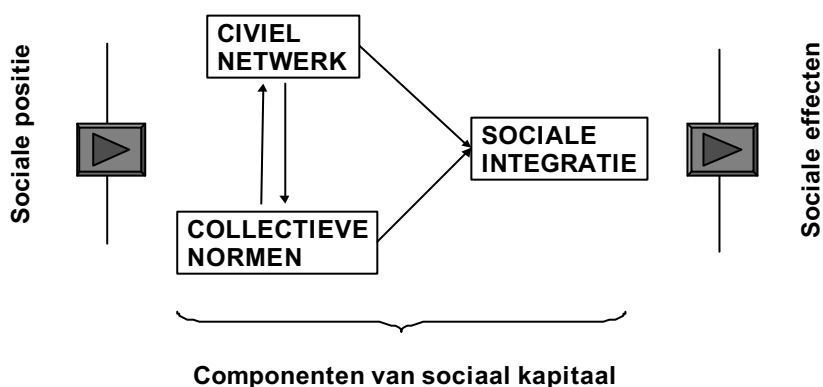
- (1) De multidimensionaliteit van het concept proberen we te vatten door drie dimensies te onderscheiden. Sociaal kapitaal heeft te maken met sociale netwerkvorming en collectieve normen die een sociaal-integratieve houding of met andere woorden een breed coöperatief vertrouwen opleveren. Inspiratie voor onze aanpak vonden we enerzijds bij het denkwerk van het Sociaal kapitaal initiatief van de Wereldbank (World Bank, 1998) en bij Brehm en Rahn (1997). De taskforce van de Wereldbank onderscheidt twee componenten binnen sociaal kapitaal: sociale relaties of netwerken en normen die de samenwerking bevorderen. Twee leden van deze groepering maken daarbij de belangrijke opmerking: "What sorts of norms are associated with which types of networks cannot be assumed in advance but it must be verified independently for each separate social context" (Krishna & Shrader, 1999: 7). Brehm en Rahn (1997: 1003) spreken over een wederkerige relatie tussen 'civic engagement' en 'interpersonal trust'.
- (2) In navolging van Putnam concentreren we ons bij de operationalisatie van de netwerkvorming op de participatie in middenveldorganisaties, maar niet alleen. Ook de twee andere componenten proberen we op diverse wijzen te bekijken, om de aldus gevraagde multidimensionaliteit van het sociaal-kapitaalargument te benaderen. Hierbij mag bovendien de kanttekening die een aantal auteurs maken niet worden vergeten, namelijk dat er ook zoiets bestaat als negatief sociaal kapitaal: collectieve waarden of deelname aan sociale netwerken welke een negatief effect hebben op sociaal-integratieve houdingen en politiek vertrouwen (zie Portes & Landolt, 1996).
- (3) Putnam heeft zich recent voornamelijk beziggehouden met de vraag of het geheel aan sociaal kapitaal daalt of stijgt (in de VS). In onze bijdrage bekijken we eerder de vraagstelling welke relaties er bestaan tussen de verschillende componenten van sociaal kapitaal. Welke positieve of negatieve relaties bestaan er tussen bepaalde vormen van sociale netwerken, collectieve normen en sociaal-integratieve opvattingen?
- (4) Putnam legt in zijn werk een nadrukkelijke band tussen de aanwezigheid van sociaal kapitaal en de democratische kracht van een samenleving: sociaal kapitaal heeft een positief effect op hoe de burger tegen politiek aankijkt. Dit mogelijke politieke effect van sociaal kapitaal bestuderen we in deze bijdrage niet. We beperken ons tot een diepere analyse van het sociaal kapitaal 'an sich'.
- (5) Deze Amerikaanse politicoloog vat sociaal kapitaal ook op als een macrofenomeen. Hier bestuderen we sociaal kapitaal op individueel niveau. Sociaal kapitaal is inderdaad een geaggregeerd gegeven, het heeft te maken met de relaties die tussen en onder actoren bestaan. Dit neemt volgens ons niet weg dat het nuttig is sociaal kapitaal op het individueel niveau te bestuderen. Verschillen in

individuele opvatting en disposities kunnen de vorming van sociaal kapitaal en zijn effecten beïnvloeden. Zo stellen ook auteurs zoals Brehm & Rahn (1997) of Portes (1998) dat sociaal kapitaal een geaggregeerd concept is dat zijn basis heeft in individueel gedrag en attitudes (2).

2.3. Gehanteerd analyse-model van sociaal kapitaal

Rekening houdend met deze opmerkingen, hanteren we volgend onderzoeksmodel van sociaal kapitaal. Het model bestaat uit vijf componenten: sociale positie, betrokkenheid bij sociale netwerken, aanhangen van sociabiliteitnormen, interpersoonlijk vertrouwen of sociale integratie en effecten (zie de schematische voorstelling in Figuur 1).

Figuur 1. Analyse-model van sociaal kapitaal

In de eerste plaats moet sociaal kapitaal bekeken worden binnen een bepaalde context. Edwards en Foley (1998) maken in dit verband volgende, belangrijke opmerking: "...it should be clear not only that each form of capital depends upon specific contexts for its realization, but that both capital and access to it is unevenly distributed in any society." De plaats van iemand in de samenleving bepaalt met andere woorden het gehalte aan sociaal kapitaal dat iemand kan verwerven. Een analyse van sociaal kapitaal moet dus rekening houden met (controleren voor) de sociale posities, waarbinnen dit kapitaal wordt gesitueerd.

Vervolgens kunnen de twee essentiële componenten van sociaal kapitaal onderscheiden worden. Het gaat enerzijds om de deelname aan sociale groepen, netwerken. Participatie in formele verenigingen en organisaties van het maatschappelijk middenveld krijgt daarbij de hoofdaandacht, alhoewel ook informeel groepsbehoren of ont-

spanningsverenigingen niet uit het oog mogen worden verloren. Anderzijds gaat het om normen of waarden die de collectiviteit of de samenwerking bevorderen.

Als vierde aspect kunnen we dan wederzijds vertrouwen of gevoelens van sociale integratie onderscheiden. Zulk wederzijds vertrouwen of sociaal-integratief gevoel wordt volgens de theorie van sociaal kapitaal bevorderd door de algemene normen van wederkerigheid die samenhangen met het actief-zijn in netwerken van burgerlijk engagement. Het gaat daarbij om een interpersoonlijk vertrouwen dat breder is dan de groep of het netwerk waartoe men behoort. Stolle en Rochon (1998: 50) spreken in dit verband over 'generalized forms of public civicness': "Generalized trust involves a leap of faith that the trustworthiness of those you know can be broadened to include others whom you do not know" (zie ook de bijdrage van Stolle in deze bundel). Het gaat met andere woorden om een soort van veralgemeende sociale integratie (Van Doorn & Lammers, 1976: 60).

Tenslotte kunnen modelmatig de effecten van sociaal kapitaal worden onderscheiden. In onze bijdrage bestuderen we deze effecten evenwel niet.

Het is de bedoeling van deze bijdrage om de nuances van sociaal kapitaal te analyseren voor het bewegingsmilieu van de ACW-organisaties in Vlaanderen. Deze doelstelling vinden we mooi algemeen verwoord bij opnieuw Newton (1999: 3): "Are norms of trust generated by social networks and social generations? Do these, in their turn, improve the efficiency of society by facilitating coordinated actions? Norms, networks and collective goods may well be intimately related, but there again, they may not. Whether they are not is not a matter of definition, but a question for empirical research." We beschikken voor het ACW-bewegingsmilieu over enquête-materiaal dat ons in staat stelt de drie componenten van sociaal kapitaal op een veelzijdige wijze te operationaliseren. Analytisch gaat het om volgende vraag: in hoeverre leidt participatie in diverse sociale netwerken en/of het belangrijk vinden van collectieve waarden/normen tot een verhoogd maatschappelijk vertrouwen of een sociaal-integratieve houding. Bij deze analyse houden we rekening met de sociale positie van iemand. Nadeel van onze analyse is evenwel dat het om een specifiek bevolkingssegment gaat, het ACW-bewegingsmilieu. Dit is vanuit de optiek van sociaal kapitaal een bijzondere groep. De respondenten kennen sowieso een minimum-participatie aan het maatschappelijk middenveld. Een controlegroep van non-participerenden is niet aanwezig in onze dataset. Dat we dit gegeven evenwel niet moeten overproblematiseren, daar komen we bij de steekproefvoorstelling op terug.

3. GEBRUIKTE DATA

In deze bijdrage wordt een nieuwe analyse uitgevoerd op de data die in 1995 via een schriftelijke survey werden verzameld bij 2070 leden en kernleden van de Christelijke Werknemersbeweging (ACW) in Vlaanderen (Van Gyes & De Witte, 1996). Naast de koepelorganisatie ACW, omvat deze sociale beweging een aantal sociaal-

economische drukingsgroepen (zoals de vakbond ACV ('Algemeen Christelijk Vakverbond') en het ziekenfonds CM ('Landsbond der Christelijke Mutualiteiten')) en een aantal sociaal-culturele vrijwilligersorganisaties die instaan voor vorming en ontspanning. Tot deze laatste categorie behoren o.m. KAV (Katholieke arbeidersvrouwen), KWB (Katholieke Werklieden Bond), KBG (Katholieke Bond voor Gepensioneerden) en KAJ (Katholieke Arbeidersjeugd). Verder werden ook leden en kernleden bevraagd van Vakantiegenoegens (een vrijetijdsorganisatie) en Ziekenzorg (hulporganisatie voor zieken en gehandicapten). De respondenten waren 'gewone' leden (n = 549), kernleden ('actieve' leden, n = 1082), bestuursleden van de koepelorganisatie ACW ('vrijwilligers', n = 329) en een beperkte groep ACW-beroepskrachten ('vrijgestelden', n = 110). Deze laatste groep wordt evenwel in deze bijdrage niet weerhouden als onderdeel van de analyse (wegens een te specifieke groep). De totale gebruikte steekproef bedraagt dus 1960 respondenten. 17% van deze groep is lid van slechts één ACW-organisatie, 11% combineert een aantal lidmaatschappen, 33% is kernlid van slechts één ACW-organisatie, 14% is kernlid van meerdere ACW-organisaties en 25% is bestuurslid van de ACW-koepelorganisatie.

Voor de selectie van de respondenten werd een getrappt steekproefdesign gevolgd. In eerste instantie werden 51 gemeenten geselecteerd, die representatief waren voor het Vlaams Gewest. Daaruit werden dan op toevallige wijze een proportioneel aantal respondenten geselecteerd, gestratificeerd naar de diverse organisaties en 'soorten' lidmaatschap. De respondenten kregen een vragenlijst aan huis bezorgd, die achteraf werd opgehaald door een medewerker van het ACW. De respons op de survey bedroeg 60%. Een vergelijking tussen de gerealiseerde steekproef en de populatie leerde dat ouderen en lager geschoolden licht ondervertegenwoordigd waren binnen bepaalde ledensegmenten. In tegenstelling tot wat de naamgeving suggereert ('arbeidersbeweging') is de steekproef evenwel vrij heterogeen samengesteld naar achtergrondkenmerken, zoals sociale klasse (zie verder). Het ACW richt zich immers op 'werknemers' in de brede betekenis. Ook wat de geloofsovertuiging en de kerkelijke betrokkenheid betreft, komt er variatie voor, al vormt de groep die zich als 'kerkelijk' of 'kerks' opstelt wel de grote meerderheid van de respondenten.

Algemeen kunnen we stellen dat we in de steekproef de diverse achtergrondkenmerken van een zeer breed gedefinieerde middengroep in Vlaanderen terugvinden. De steekproef waarmee gewerkt zal worden kan verder dus getypeerd worden als een verzameling respondenten die zich actief engageren binnen een omvangrijk sociaal bewegingsnetwerk. Het aantal gewone leden is ondervertegenwoordigd in de totale steekproef. Onze belangstelling gaat echter vooral naar het zoeken van verbanden en contrasten tussen subgroepen en die zijn niet zo gevoelig voor het gesignaleerde steekproefprobleem. Er worden geen schattingen gemaakt m.b.t. een globale populatie (4) en de participatie in de ACW-organisaties wordt opgenomen als verklarende variabele.

4. GEHANTEERDE MEETINSTRUMENTEN EN ANALYSE-VORM

Op basis van het beschikbare enquête materiaal wordt gezocht naar indicatoren van de diverse componenten van sociaal kapitaal. Daarnaast worden ook sociale kenmerken opgenomen waarvan verwacht wordt dat zij in relatie staan met componenten van sociaal kapitaal.

4.1. Sociale positie

"*Het draagvlak gefotografeerd*" bevat de klassieke achtergrondvariabelen die van belang zijn om de sociale positie van een individu te bepalen. Deze variabelen zijn: de mate waarin men onderwijs genoten heeft; de beroepscategorie; het netto maandinkomen van het huishouden ingedeeld in klassen; de leeftijd van de ondervraagde; het behoren tot een kerk en de mate van deelname aan kerkelijke praktijken.

4.2. Sociaal netwerk

Het netwerkaspect van sociaal kapitaal wordt op diverse wijzen opgenomen in de analyse. In de eerste plaats hanteren we natuurlijk variabelen die de participatie in het ACW-netwerk meten. Het gaat om twee additieve variabelen waarvan de ene het aantal lidmaatschappen van ACW-organisaties telt en de andere het aantal actieve lidmaatschappen in ACW-organisaties (actief-zijn als kernlid, vrijwilliger of bestuurslid) van een respondent optelt. Wat de andere verenigingen (niet ACW) aangaat, zijn vier variabelen opgenomen die aangeven of de ondervraagde wel of niet lid is van verenigingen van het type 'nieuwe sociale bewegingen' (milieu-, vredes-, derde-wereld of mensenrechtenorganisaties), van welzijnsorganisaties, van sociaal cultureel werk (jeugd, volwassenenvorming, politieke verenigingen) en van ontspanningsverenigingen (sport, muziek, hobby). Naar informele netwerken wordt gepeild via schalen die de betrokkenheid bij de buurt of de parochie, waar men woont, meten (5). Ze meten respectievelijk sociaal (2 items, Kendall tau = 0,51) en kerkelijk lokalisme (3 items, Cronbach $\alpha=0,88$).

4.3. TV als stoorzender

In recente bijdragen haalt Putnam de televisie aan als zijn 'prime suspect' voor het 'civic desengagement' in de Verenigde Staten: "An increase in television viewing of the magnitude that the U.S. has experienced in the last four decades might directly count for as much as one-quarter to one-half of the total drop in social capital, ..." (Putnam, 1996: 15). Putnam's argument over televisie rust op twee pijlers. TV-kijken kost tijd, wanneer men veel kijkt, zal men dus minder tijd hebben om actief te zijn in het vereningsleven. TV confronteert ons constant met geweld en criminaliteit en dit kan het beeld over de realiteit beïnvloeden (zie hiervoor: Van den Bulck, 1996). Een zware TV-kijker zou daardoor weleens sneller overtuigd kunnen zijn dat onze huidige samenleving geen romantisch happy-end heeft. In de ACW-steekproef werd op een aantal manieren gepeild naar het TV-kijkgedrag van de respondenten. De 'straffe' taal van Putnam ter wille nemen we deze variabelen op in de analyse. In de eerste plaats beschikken we over een continue variabele die peilt naar het gemiddeld aantal uren dat de respondent dagelijks naar TV kijkt. Het gemiddelde ligt voor de ACW-steekproef op iets meer dan twee uur. Verder beschikken we over twee dummy-variabelen die peilen naar welk soort programma's respondenten veel kijken. Het gaat enerzijds om entertainment: deze respondenten kijken veel soaps en lichte series (vijfendertig procent van de bevroegden). Anderzijds nemen we in ons analyse-model een dummy-variabele op die aangeeft of respondenten al of niet regelmatig naar actualiteit- en duidingprogramma's kijken. Dit geldt voor 60% van de respondenten.

Naast de achtergrondkenmerken en (tegen-)indicatoren voor netwerkintegratie zijn in het onderzoek *"Het draagvlak gefotografeerd"* verscheidene waardeoriëntaties en collectieve voorstellingen over de relatie tussen samenleving en individu opgenomen. Het gaat hier om sets van uitspraken met vijf antwoordmogelijkheden gaande van 'sterk oneens' (score 1) naar 'sterk eens' (score 5) en om aangeboden waarden die voorzien zijn van zes antwoordalternatieven gaande van 'tegen mijn principes' (score 0) (6) naar 'uiterst belangrijk' (score 5). Op basis van deze uitspraken en waarden werden verscheidene schalen geconstrueerd die alle werden onderzocht op hun interne consistentie en geldigheid. Een aantal van deze schalen worden gehanteerd om het normatieve aspect van sociaal kapitaal en de sociale (des)integratieve component te operationaliseren.

4.4. Collectief waardenpatroon

Wat betreft het normatieve aspect van sociaal kapitaal maken we gebruik van een begrippenpaar dat we ontleen aan het vergelijkend waardenonderzoek. Het gaat om een onderzoeksstroming die de structuur van waarden op basis van twee dimensies indeelt, waardoor er vier 'waardenoriëntaties' ontstaan. De kernfiguur in deze stroming is Triandis (Triandis, 1995; Singelis et al., 1995). Triandis onderscheidt twee dimensies. De eerste wordt gevormd door de tegenstelling tussen 'individualisme' (gericht zijn op zichzelf) versus 'collectivisme' (gericht zijn op de ander). De tegen-

stelling tussen 'verticaal' tegenover 'horizontaal' denken vormt de tweede dimensie. 'Horizontalisme' duidt erop dat men mekaar als gelijke beschouwt. Gelijkheid is een centrale waarde in dit denken. 'Verticaal' denken accepteert vormen van ongelijkheid, hiërarchie en gezag. De combinatie van beide levert vier oriëntaties op:

- 'Horizontaal collectivisme' combineert de gelijkheidsgedachte en de gerichtheid op anderen tot een universalistisch, altruïstisch waardepatroon. 'Gelijkheid', 'sociale rechtvaardigheid' en 'tolerantie' zijn centrale waarden in dit kwadrant.
- 'Horizontaal individualisme' combineert de gelijkheidsgedachte met aandacht voor het eigen 'ik'. Dit leidt tot het benadrukken van autonomie (met waarden zoals 'zelfbewustzijn' en 'vrijheid') met als uitloper 'actie' ('avontuur', 'afwisseling' en 'opwinding') en - eerder zijdelings - hedonistische waarden (zoals 'plezier' en 'genieten').
- 'Verticaal individualisme' combineert de aanvaarding van ongelijkheid (het bestaan van een hiërarchisch geordende samenleving) met een gerichtheid op het individu. Centraal staat het idee dat het individu de maatschappelijke 'top' kan bereiken door zich competitief op te stellen. Centrale waarden zijn het nastreven van 'rijkdom', 'succes' en 'macht'.
- 'Verticaal collectivisme' combineert tot slot een gerichtheid op de andere met het aanvaarden van een hiërarchie. Men is bereid zich te onderschikken aan het collectieve. Centrale waarden zijn 'gehoorzaamheid', 'beleefdheid' en 'eerbied'. Deze waardenoriëntatie kan benoemd worden als 'conformisme'.

Voor onze studie van sociaal kapitaal zijn vooral de collectivistische waardenoriëntaties relevant. Ze verwijzen uitdrukkelijk naar een normatief groepsgebeuren, waar het ene, verticale patroon verwijst naar een hiërarchische gesloten, visie op de groep en de andere, horizontale oriëntatie naar een open gelijkheidsvisie op de groep. In een andere bijdrage hebben we - althans voor de ACW-steekproef - aangetoond dat met deze waardenoriëntaties bepaalde, maatschappelijke opvattingen samenhangen (Van Gyes & De Witte, 1999). Voor het horizontaal collectivisme gaat het dan in de eerste plaats om een solidaristische kijk op de samenleving, voor het verticaal collectivisme om een autoritaire kijk op de samenleving (7).

Het horizontaal collectivisme bestaat uit een subset van waarden uit de bekende waardeset van Schwartz (1990). De waarden waarover sprake zijn gelijkheid (gelijke kansen voor iedereen), sociale rechtvaardigheid (de zorg voor de zwakken), rechtvaardigheid (de zorg dat iedereen krijgt wat hem toekomt), bestaanszekerheid (recht van bestaan voor uzelf en uw naasten), en vrede (een wereld zonder oorlog of strijd) (8). Het achterliggend concept heeft hoofdzakelijk betrekking op de waarden i.v.m. rechtvaardigheid. De interne consistentie van de schaal is eerder gering maar nog nipt voldoende (Cronbach $\alpha = .67$). De gemiddelde schaalscore is bijzonder hoog, namelijk 21,6 op een schaal die theoretisch varieert tussen 0 en 25, maar die in deze populatie 9,0 als laagste feitelijk voorkomende score heeft. Drie op vier van de ondervraagden heeft een score tussen 20 en 25, hetgeen betekent dat de waarden rond (sociale) rechtvaardigheid door de meerderheid in sterke tot zeer sterke mate worden onderschreven. Deze horizontaal-collectieve oriëntatie is bijgevolg in de ACW-

steekproef zeer sterk aanwezig. Voor het verticaal collectivisme beschikken we eveneens over een sub-schaal van de bekende Schwartz' waardenset. De waarden zijn beleefdheid, gehoorzaamheid, eerbied, fatsoen en orde ($\alpha=0,80$). Net zoals voor de horizontaal-collectieve waardenschaal zijn de scores voor de verticaal-collectieve schaal zeer hoog. Met een maximum van 30, scoort 75% van de steekproef boven de 22. Het gemiddelde is 24.

4.5. Sociale (des)integratie

Als indicatoren van sociale integratie of het algemeen maatschappelijk vertrouwen, hanteren we de survey-schalen die betrekking hebben op utilitair individualisme, maatschappelijke desorientatie, en onveiligheidsgevoelens. Deze schalen meten dus eigenlijk het omgekeerde, namelijk sociale desintegratie of sociaal wantrouwen.

Het *utilitair individualisme* in de betekenis van Elchardus en Heyvaert (1990: 155-156) heeft betrekking op het ongeremd nastreven van persoonlijke belangen en succes, zonder al te veel rekening te houden met anderen. De vier indicatoren voor het utilitair individualisme hebben betrekking op de stelling dat solidariteit onzin is en dat iedereen eerst voor zichzelf en zijn belangen moet zorgen, dat alleen macht en geld tellen, dat het nastreven van persoonlijk succes belangrijker is dan te zorgen voor goede relaties met andere mensen, en dat men altijd bedrogen uitkomt als men niet eerst voor zichzelf zorgt. De interne consistentie tussen deze items is voldoende ($\alpha = 0,76$). Drie van de vier uitspraken worden afgewezen door 56% tot 80% van de ondervraagde leden van de Christelijke Arbeidersbeweging (CAB). De schaal varieert tussen 0 en 16, maar de helft van de ondervraagden heeft een score van 4 of minder en slechts 25% heeft een score van méér dan 7.

Onderzoek heeft uitgewezen dat het *utilitair individualisme* niet onomwonden kan opgevat worden als de tegenpool van solidariteit (Waege, 1997: 246). De schalen die respectievelijk utilitair individualisme en solidarisme meten, kunnen immers samengevoegd worden tot één bipolair meetinstrument, ondanks de omstandigheid dat deze uitspraken in een zelfde set aangeboden worden. Wij hebben een sterk vermoeden dat deze schaal niet zozeer de eigen ingesteldheid tegenover eigenbelang meet maar vooral het beeld dat de ondervraagden hebben over het individualisme bij de anderen (Waege & Billiet, 1998). Daarom kunnen we deze oriëntatie beschouwen als een indicator van sociale desintegratie. Er is verder onderzoek nodig om de preciese betekenis van deze veelgebruikte schaal verder uit te klaren.

In "*Het draagvlak gefotografeerd*" werd zowel de maatschappelijke (desoriëntatie) als de politieke (onmacht) component van de sociale desintegratie in de betekenis van Srole (1956) onderzocht. De component "*maatschappelijke desoriëntatie*" werd gemeten via een set van uitspraken die betrekking hebben op onmacht en op wantrouwen in anderen en in de toekomst. Deze uitspraken drukken uit dat men niet meer weet wie men nog kan vertrouwen, dat de toekomst waarover men zich zorgen maakt, hopeloos geacht wordt en niet kan gepland worden. Respondenten die hoog scoren op de schaal hebben bovendien het gevoel dat alles te snel verandert, zodat ze niet

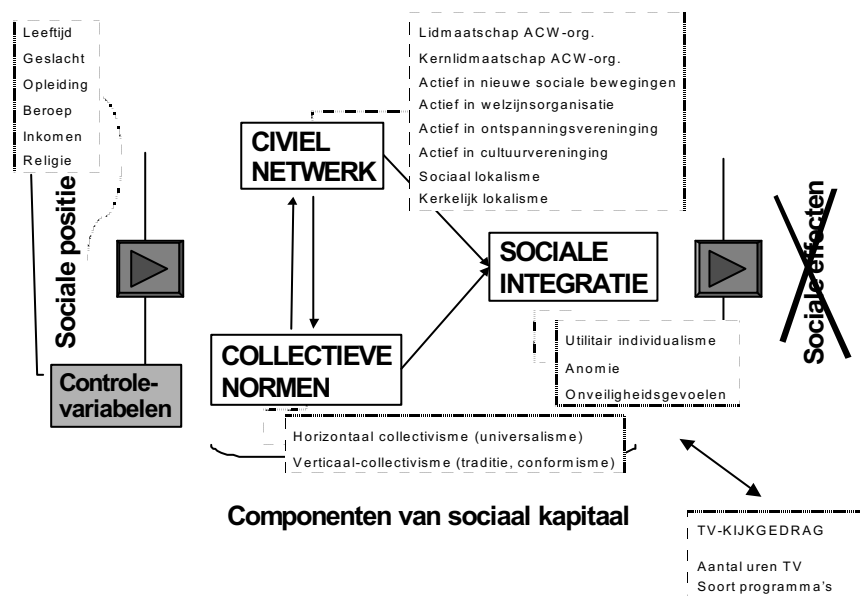
meer weten wat te doen en dat de dingen op hen afkomen zonder dat zij daar veel aan kunnen doen. Zij zijn ook van oordeel dat ze het steeds slechter zullen hebben. De- genen die hoog op deze schaal scoren, hebben ook de indruk dat zij van geen tel zijn in de samenleving. De onzekerheid ("niet meer weten wat te doen") blijkt het zwaarst te wegen in het concept dat door deze schaal gemeten wordt. De interne consistentie van deze schaal is groot ($\alpha = 0,85$). Deze schaal varieert van 0 tot 36, maar de helft van de ondervraagden heeft een score lager dan 17 terwijl 25% een score van 21 of meer heeft.

Een derde operationalisatie van sociaal wantrouwen vinden we in de ACW-enquête terug in de vorm van een schaal over *onveiligheidsgevoelens* ($\alpha=0,80$). De uitspraken hebben betrekken op: zich onveilig voelen in de buurt waar men woont, zich in zijn bewegingsvrijheid belemmerd voelen, angst hebben op straat beroofd te worden, maatregelen hebben genomen tegen inbraak, zich geviseerd voelen door personen met slechte bedoelingen, steeds een veilige weg nemen. De buurtonveiligheid en zich daardoor in zijn vrijheid belemmerd zien, vormen de kern van deze schaal. De schaal kent een tamelijk normale antwoordverdeling. Het antwoordgemiddelde is 14,8. De helft van de respondenten scoort boven de 15 (de schaal loopt van 0 tot 30).

4.6. Analyse-model

De componenten en indicatoren van het analyse-model worden overzichtelijk voorge- steld in Figuur 2.

Figuur 2. Gehanteerde indicatoren voor sociaal kapitaal

We concentreren ons in de analyse dus op de vraag in hoeverre het behoren tot diverse sociale netwerken en/of het voorstaan van bepaalde collectieve waarden-oriëntaties een breed, maatschappelijk vertrouwen of sociaal-integratieve houding oplevert. Als indicatoren voor sociale integratie worden drie (inverse) variabelen gehanteerd: utilitair individualisme, maatschappelijke desoriëntatie en onveiligheidsgevoel. Verdere effecten van sociaal kapitaal analyseren we niet. De sociale positie-kenmerken worden ter controle aan de analyse toegevoegd. Bovendien wordt gekeken hoe TV-kijkgedrag invloed heeft op de diverse variabelen van sociale integratie.

4.7. Een stapsgewijze analyse

We bouwen onze analyse stelselmatig op. Eerst bekijken we de relatie tussen de sociale achtergrondvariabelen en de netwerkvariabelen, vervolgens de relatie tussen de achtergrondvariabelen en de collectieve waardeoriëntaties, en tenslotte de relatie met de indicatoren van sociale integratie. Bij deze laatste indicatoren gaan we stapsgewijs en cumulatief te werk. Nadat het verband tussen de achtergrondvariabelen en de indicatoren van sociale integratie is bekeken, worden in een tweede stap de netwerkvariabelen ingebracht en in een derde stap de collectieve waardeoriëntaties toegevoegd. Zo kunnen we de vraag beantwoorden of de netwerkvariabelen en de waardeoriëntaties nog enige verklaring toevoegen aan de sociale kenmerken. De onrechtstreekse effecten die figuur gesuggereert, worden hier niet onderzocht (9).

Daar we de ontwikkelde schalen als quasi-metrisch kunnen beschouwen en de onderlinge relaties lineair zijn, worden netto effecten onderzocht met behulp van meervoudige regressie. Bij de categorische verklarende variabelen worden de n klassen als $n-1$ dummy's ingevoerd (McClendon, 1994: 208). De sterkte van elk effect wordt weergegeven door de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt (β) die uitdrukt met welke proportie de standardscore van de te verklaren variabele toeneemt of afneemt als gevolg van een toename in de verklarende variabele per eenheid standaardafwijking. Het netto-effect wordt dus uitgedrukt met een cijfer dat kan variëren tussen -1 en $+1$. In geval van de categorische variabelen worden de effect uitgedrukt ten opzichte van de referentiecategorie. Hoe dichter het cijfer bij deze uiterste waarden ligt, hoe sterker het effect in de ene (plus) of andere richting (min). De sterretjes bij deze parameters geven aan met welke waarschijnlijkheid de hypothese verworpen wordt dat de betreffende parameter niet verschilt van nul. De totale verklarende kracht van de onafhankelijke variabelen wordt onder aan de tabel aangeduid door de R^2 (proportie verklaarde variantie van de afhankelijke variabele) (10). In het geval van dichotome afhankelijke variabelen (lid van verenigingen) wordt gebruik gemaakt van logistische regressie. Dan drukken een (additieve) parameter de toename of afname uit in de logaritme van de kansverhouding wel/niet lid van een bepaald type vereniging, ten opzichte van diezelfde kansverhouding in de referentiecategorie. De exponent van de additieve parameter (e^λ) drukt uit hoeveel de kansverhouding wel/niet lid toe- of afneemt ten opzichte van deze kansverhouding in de referentiecategorie.

Gezien de hoeveelheid aan mogelijke, onafhankelijke variabelen wordt bij de regressie steeds gebruik gemaakt van een stapsgewijze procedure. Alleen predictorvariabe-

len met een p-waarde lager dan 0,10 worden behouden in de volgende stap waarin telkens een nieuwe variabele aan de analyse wordt toegevoegd. Alleen parameters met p-waarde kleiner dan 0,05 worden uiteindelijk in de tabellen opgenomen. Zelfs dan gaat het nog om effecten die weliswaar op dat niveau statistisch significant zijn, maar die eigenlijk weinig tot de verklaring bijdragen.

5. BEVINDINGEN

We overlopen de analyse-resultaten aan de hand van de onderscheiden componenten van sociaal kapitaal.

5.1. Netwerkvariabelen

In de eerste plaats richten we de aandacht op de netwerkvariabelen (zie Tabel 1). Van deze vier netwerkvariabelen wordt de subjectieve variabele 'kerkelijk lokalisme' het best verklaard door de achtergrondkenmerken. Dit komt vanzelfsprekend omwille van de sterke samenhang van deze variabele met de kerkelijke betrokkenheid, vooral de regelmatige praktijk.

De waarde op de schaal 'mate van betrokkenheid bij de parochie' stijgt gemiddeld met 0,43 eenheden standaardafwijking als de ondervraagde zeer regelmatig prakti-seert in vergelijking met de randkerkelijken. Bij de onregelmatig praktiserenden (kerkelijken) is het effect op kerkelijk lokalisme geringer ($\beta = 0,13$).

De kerkelijke betrokkenheid blijkt ook samen te gaan met de betrokkenheid op plaatselijke sociale verbanden zoals de buurt. Deze betrokkenheid stijgt ook licht met de leeftijd. De sociale positie blijkt hier van minder betekenis. Zij die hoger onderwijs genoten hebben en de bedienden blijken iets minder lokaal gebonden dan degenen die enkel lager onderwijs genoten hebben of de zelfstandigen. Maar deze effecten zijn eerder zwak bij de leden van ACW organisaties.

De verklarende kracht van de achtergrondkenmerken m.b.t. het aantal lidmaatschappen en kernlidmaatschappen is veel geringer maar ook hier is het effect van de kerksheid het grootst. Arbeiders en bedienden zijn gemiddeld meer lid dan de zelfstandigen. Mannen participeren blijkbaar ook lichtjes meer dan vrouwen en de participatie, gemeten in aantal lidmaatschappen, stijgt met de leeftijd. Wat echter de kernlidmaatschappen aangaat (de aard van de betrokkenheid) speelt naast de kerksheid vooral het genoten onderwijs een rol. Wie hoger secundair of hoger onderwijs genoten heeft neemt vlugger verantwoordelijkheden op als kernlid, bestuurder of vrijwillige medewerker.

Wat de deelname aan verenigingen buiten het ACW aangaat, stellen we vast dat de kans op het lidmaatschap van nieuwe sociale bewegingen afneemt naarmate men ouder is. De logaritme van ratio wel/geen lid neemt immers met 0,12 af naarmate de

leeftijd met een eenheid toeneemt. De kans(verhouding) om lid te zijn van een nieuwe sociale beweging neem eveneens toe indien men kaderlid is ($\lambda = 0,15$) en als men regelmatig praktiseert ($\lambda = 0,17$). We kunnen even uitrekenen wat dit laatste betekent in kansen. De odds ratio voor de kerksen bedraagt 1,75. Dit betekent dat de kansverhouding wel/geen lid van nieuwe sociale bewegingen bij de kerksen 75% groter is dan bij de randkerkelijken.

De kans(verhouding) lidmaatschap aan welzijnsorganisaties wordt vooral beïnvloed door het genoten onderwijs. Vooral het genoten hebben van hoger onderwijs blijkt hier van invloed te zijn, en dit geldt evenzeer voor de deelname aan sociaal-culturele verenigingen ($\lambda = 0,39$) en ontspanningsverenigingen (sport, cultuur...). Kerkelijke betrokkenheid blijkt eveneens sterk samen te gaan met het lidmaatschap aan cultuurverenigingen.

Tabel 1: Sociale netwerkvariabelen als aspect van sociaal kapitaal: gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (β 's en λ 's) (ACW steekproef, N = 1960).

Predictoren	Gestandaardiseerde lineaire regressieparameters (β 's)						Gestandaardiseerde logistische regressieparameters (λ 's)			
	Aantal lidmaatschappen-ACW-organisaties	Kernlidmaatschap-ACW-organisaties	Sociaal lokalisme	Kerkelijk lokalisme	Nieuwe sociale beweging	Welzijns organisatie	Cultuurvereniging	Ontspanning		
<i>Leeftijd</i>	0,15***	0,09*	0,09**	0,13** *	-0,12**		-0,10	-0,09*		
<i>Sekse</i> (Ref.: Man)	-0,08**							-0,19***		
<i>Opleiding</i> (Ref.: Lager/geen)										
Lager secundair	0,07					0,12	0,14	0,11		
Hoger secundair	0,11**					0,19**	0,26** *	0,17**		
Hoger onderwijs	0,11**		-0,06*		0,07	0,29** *	0,39** *	0,27***		
<i>Beroep</i> (Ref.: Zelfstandige)										
Arbeider	0,13**			0,08** *						
Bediende	0,12**				0,15** *					
Kaderlid										
Gezinsinkomen (Ref.: - 60.000)										
Modaal (60-100.000)			-0,05	-0,05						
Hoog (+100.000 Bfr.)										
<i>Kerkbetrokkenheid</i> (Ref.: Randkerk.)										
Kerkelijk	0,12***	0,08*	0,06	0,13** *	0,09		0,24** *			
Kerks	0,27***	0,29***	0,22**	0,43** *	0,17** *	0,15** *	0,31** *			
R ² (of pseudo R ²)	0,11	0,12	0,07	0,21	0,06	0,05	0,13	0,09		

Alleen parameters die significant zijn op niveau 0,05 worden opgenomen. * p = 0,01; ** p = 0,001; *** p = 0,0001.

5.2. Collectieve waardeoriëntatie

Horizontaal collectivisme staat voor een oriëntatie die waarden in verband met sociale rechtvaardigheid zeer belangrijk vindt, die een solidaire kijk op de samenleving inhoudt en gemeenschapszin benadrukt. Het gaat om 'anderen' als zijn gelijke beschouwen en belangrijk vinden. Het is daarom een universalistisch waardenpatroon. Verticaal collectivisme is een oriëntatie waarin waarden centraal staan zoals beleefdheid, orde, fatsoen. Het is gekoppeld aan een hiërarchische visie op de maatschappij. Conformiteit, traditie en autoriteit zijn belangrijk in deze maatschappij-opvatting. Zij die van de normaliteit afwijken, worden als ongelijk bekeken. Zij zijn 'outsiders'.

De verklaarde variantie in deze twee waardeoriëntaties is bijzonder gering in het ACW-bewegingsmilieu. Dit komt omdat deze waardeoriëntaties ruim verspreid zijn en relatief weinig variëren in middens van de ACW organisaties. Om die reden worden de resultaten niet in een tabel weergegeven. Alleen de leeftijd ($\beta = 0,14$; $p < 0,0001$) en het genoten hebben van hoger onderwijs ($\beta = -0,15$; $p < 0,0001$) vertonen een noemenswaardig (en tegengesteld) effect op het traditioneel conformisme. Zoals verwacht neemt de mate van traditioneel conformisme dus toe naarmate men ouder is. Hetzelfde geldt voor de solidaire kijk op de samenleving (horizontaal collectivisme ($\beta = 0,15$; $p < 0,0001$)).

De overige significante effecten zijn vrijwel te verwaarlozen. Arbeiders hangen meer traditionele normen aan dan zelfstandigen ($\beta = 0,06$; $p < 0,05$) en kerksen zijn in vergelijking met de randkerkelijken lichtjes meer conformistisch ($\beta = 0,08$; $p < 0,01$).

5.3. Sociale desintegratie

Voor sociale desintegratie – als contra indicatie van een breed, maatschappelijk vertrouwen – werden volgende indicatoren opgenomen: de opvatting dat de wereld bestaat uit individualisten en men vooral voor zichzelf moet opkomen (*utilitair individualisme*), een onzeker beeld over de eigen plaats en toekomst (*maatschappelijke desorientatie*) en een gevoel van *onveiligheid* als uiting van zulk sociaal wantrouwen. Voor elke indicator werden drie opéénvolgende analyses uitgevoerd: eerst worden de achtergrondkenmerken ingebracht, vervolgens worden de netwerkindicatoren toegevoegd, en tenslotte worden de collectieve waardeoriëntaties aan de analyse toegevoegd.

Het binnenbrengen van de netwerkvariabelen draagt substantieel bij tot de verklaring van de drie indicatoren van sociale desintegratie (zie Tabel 2). Dat is in mindere mate het geval voor de waardeoriëntaties. Deze blijken alleen een noemenswaardige additionele verklaring te geven voor het utilitair individualisme en het onveiligheidsgevoelen. Laten we dit nu meer in detail bekijken.

5.3.1. Utilitair individualisme

Zoals in vroeger onderzoek, en een beetje verrassend misschien, zien we bij het utilitair individualisme een positief effect van leeftijd en een negatief effect van scholingsgraad. Dit betekent dat de mate van utilitair individualisme toeneemt naarmate men ouder is en afneemt naarmate men een hoger opleiding heeft genoten. Dit kan te maken hebben met het reeds vermelde dubbelzinnig karakter van deze variabele. Het gaat hier immers niet alleen om een persoonlijke oriëntatie maar eveneens over een beeld over de anderen. In vergelijking met de randkerkelijken zijn Kerksen minder utilitair individualistisch ingesteld. Met de inbreng van de netwerkvariabelen in de analyse, blijven de relaties tussen de genoemde achtergrondkenmerken en het utilitair individualisme meestal bestaan. Verschillende netwerkvariabelen zorgen evenwel voor lichte additionele effecten. Betrokkenheid in diverse organisaties, zowel van ACW strekking als andere verenigingen, gaat samen met een verzwakking van het utilitair-individualistisch denken.

Wat de impact van de TV aangaat blijkt een veelvuldig TV-kijken als entertainment lichtjes hand in hand te gaan met utilitair-individualistische opvattingen. Dit kan mee de afname van het netto effect van het genoten onderwijs verklaren vermits het TV-kijken als entertainment toeneemt naarmate men lager geschoold. Het TV-kijken om informatie op te doen varieert slechts licht (negatief) met de individualistische oriëntatie. Bij de toevoeging van de waardenoriëntaties aan de analyse, zien we voornamelijk een effect van de verticaal-collectivistische oriëntatie. Dit traditioneel conformisme gaat samen met utilitair-individualistische opvattingen over de samenleving. Ook nu weer blijven de voorafgaandelijk vastgestelde verbanden tussen achtergrondkenmerken of netwerkvariabelen en het utilitair individualisme bestaan.

Tabel 2: Indicatoren van sociaal kapitaal. Gestandaardiseerde coëfficiënten van de stapsgewijze regressie (ACW steekproef, N = 1960)

Predictoren	Utilitair Individualisme			Maatschappelijke desorientatie			Onveiligheidsgevoelen		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
I. Achtergrondvariabelen									
<i>Leeftijd</i>	0,10**	0,12***	0,13***				0,21***	0,22***	0,20***
<i>Sekse</i> (Ref. Man)				0,08***	0,05	0,05	0,13***	0,08**	0,07*
<i>Opleiding</i> (Ref. Lager/geen)									
Lager secundair	-0,11**	-0,08	-0,08*	-0,14***	-0,11***	-0,11**	-0,06		
Hoger secundair	-0,14***	-0,11**	-0,11**	-0,21***	-0,16***	-0,16***	-0,11**		
Hoger onderwijs	-0,23***	-0,19***	-0,18***	-0,34***	-0,27***	-0,25***	-0,20***	-0,08*	-0,06*
<i>Klasse</i> (Ref. Zelfstandige)									
arbeider									
Bediende	-0,09**	-0,06	-0,05	-0,07*	-0,05	-0,05		-0,05	
Kaderlid	-0,05			-0,09**	-0,07*	-0,07*			
<i>Gezinsinkomen</i> (Ref. Laag)									
Modaal (60-100,000)				-0,11***	-0,10***	-0,10***			
Hoog (+100,000 Bfr.)				-0,16***	-0,13***	-0,13***			
<i>Religie</i> (Ref. Randkerkelijk)									
Kerkelijk	-0,07*		-0,06						0,05
Kerks	-0,21***	-0,09**	-0,15***	-0,08***			-0,07*		
II. Netwerkvariabelen en kijkgedrag TV									
I		II	III	I	II	III	I	II	III
<i>Aantal lidmaatsch. ACW-org.</i>		-0,06			-0,06*	-0,05		-0,05	
<i>Aantal kernlidmaat. ACW-org.</i>		-0,07	-0,06					-0,07*	-0,09**
<i>Act. in nieuwe sociale bew.</i>		-0,08**	-0,07*		-0,05			-0,05	
<i>Act. in welzijnsorg.</i>		-0,05	-0,05						
<i>Act. in cultuurorg.</i>		-0,05	-0,06*		-0,05	-0,05			
<i>Act. ontpanningsorg.</i>									
<i>Sociaal lokalisme</i>		-0,10**	-0,09**		-0,13***	-0,14***		-0,13***	-0,15***
<i>Kerkelijk lokalisme</i>								0,07*	
<i>Aantal uren TV-kijken</i>		-0,05			0,11***	0,11***		0,05	0,05
<i>Info-kijker TV</i>		0,08**	0,07*		-0,06*	-0,07*			-0,05
<i>Entertainment-kijker TV</i>					0,12***	0,11***		0,14***	0,13***
III. Waardeoriëntaties									
<i>Horizont. collectivisme</i>									-0,07*
<i>Verticaal collectivisme</i>			0,15***			0,09***			0,18***
R ²	0,10	0,15	0,19	0,20	0,26	0,26	0,10	0,15	0,17

* = p < 0,01; ** = p < 0,001; *** = p < 0,0001; Alleen waarden met een p-waarde < .05 zijn in de tabel opgenomen.

5.3.2. *Maatschappelijk desorientatie*

Net zoals bij utilitair individualisme zien we een negatief effect van scholingsgraad op deze houding. Vrouwen zijn meer onzeker over de toekomst en blijken meer wantrouwen in anderen te koesteren. Kerksen en personen met een hogere sociaal-economische positie hebben een kleinere kans om maatschappelijk gedesoriënteerd te zijn. De inbreng van de netwerkvariabelen zwakt het effect van kerksheid en sekse af. Bij maatschappelijke desorientatie spelen overigens minder netwerkvariabelen een significante rol. Het is vooral het sociaal lokalisme dat een negatief effect heeft op de maatschappelijke desoriëntatie. Wie sterk op de sociale omgeving betrokken is voelt zich blijkbaar minder gedesoriënteerd. Verder zien we zwakke effecten van lidmaatschap in de middenveldorganisaties (zowel ACW-gebonden, nieuwe sociale bewegingen als cultuurorganisaties). Ook hier heeft het verticaal-collectivistische waardenpatroon een stimulerend effect. De veelvuldige pretkijker wat betreft TV-kijkgedrag blijkt eveneens vlugger gedesoriënteerd.

5.3.3. *Onveiligheidsgevoelen*

Ouderen, vrouwen en laaggeschoolden worden sneller overvallen door onveiligheidsgevoelens. De inbreng van het sociaal-netwerkgegeven op diverse manieren zorgt enerzijds voor een lichte afzwakking van deze verbanden, anderzijds zien we dat deze netwerkbetrokkenheid op diverse vlakken voor een vermindering van het onveiligheidsgevoelen zorgt. Vooral het sociaal lokalisme of de buurtbetrokkenheid is in dit kader een sterke factor. De twee collectivistische waardenoriëntaties zorgen voor tegengestelde verbanden. Universalistische waarden hebben een modererend effect op deze onveiligheidsgevoelens, het verticaal-collectivisme zorgt wederom voor een desintegratieve versterking. Tevens zien we dat de TV-entertainment-kijker meer open staat voor deze onveiligheidsgevoelens.

6. **BESLUIT**

Als besluit bekijken we de uitgevoerde analyse nogmaals, maar omgekeerd vanuit het argument van sociaal kapitaal.

De gevoelens van sociale desintegratie worden al of niet gevoed door het soort collectieve oriëntaties die men aanhangt. Verticaal collectivisme of het neigen naar conformiteit en autoriteit is een belangrijke voedingsbodem voor deze houdingen van sociaal wantrouwen. Horizontaal collectivisme of een solidaristisch, universalistisch gedachtegoed speelt weinig rol in deze houding van sociale desintegratie. In vorig onderzoek was het horizontaal collectivisme een centrale indicator in het concept

"sociaal-culturele christenheid". Deze blijkt echter weinig bij te dragen ter verklaring van subjectieve gevoelens van sociale desintegratie.

Participatie in het maatschappelijk middenveld levert (meestal) een positieve bijdrage aan een hoger maatschappelijk vertrouwen. Telkens zien we lichte negatieve verbanden tussen zulk engagement en de indicatoren van sociale desintegratie. Zowel ACW-betrokkenheid, als deelname aan nieuwe sociale bewegingen of het actief-zijn in cultuurverenigingen levert dit effect op. Zich thuis voelen in de buurt waar men woont, speelt (uiteraard) ook een sociaal-integratieve rol, dit wil zeggen om maatschappelijke desoriëntatie of onveiligheidsgevoelens tegen te gaan.

Als belangrijke achtergrondvariabelen in de analyse moeten leeftijd, opleiding en kerkbetrokkenheid worden vermeld. Ouderen hebben een sterkere collectieve oriëntatie (zowel horizontaal, als collectief). Ze zien de samenleving ook als individualistischer. Vooral onveiligheidsgevoelens leven sterker bij hen. Ze participeren sterker in het ACW-netwerk. Een hogere scholing betekent dat men een minder sterke collectieve oriëntatie heeft, gevoelens van sociale desintegratie een kleinere kans maken en sneller actief betrokken is in één of meerdere verenigingen of organisaties. Kerkbetrokkenheid is (blijft) een belangrijke factor om een sterke integratie in het ACW-netwerk te verklaren. Collectieve oriëntaties worden er door gevoed.

Uit een analyse van de predictoren voor TV-kijken (niet in de tabellen) is gebleken dat het entertainment kijken vooral bepaald wordt door het genoten onderwijs en door de sekse (vrouwen kijken meer als ontspanning). Het gebruik van de TV met het oog op informatie neemt daarentegen toe naarmate men meer onderwijs heeft genoten. Kerksen, kaderleden en mannen gebruiken ook meer dan randkerkelijken, andere beroepsgroepen en vrouwen dit medium met het oog op informatie. Het TV-kijken als entertainment is in dus die mate een interveniërende variabele dat zware TV-kijkers de omgekeerde achtergrondkenmerken hebben van personen die veel participeren in het sociaal(-cultureel) leven. Vooral het soort TV-programma's dat men bekijkt speelt een rol. Maatschappelijke desoriëntatie en onveiligheidsgevoel overvallen de info-kijker minder. De entertainment-kijker heeft een hoger gehalte aan verticaal collectivisme. Maatschappelijke desoriëntatie en onveiligheidsgevoelens zijn bij hem sterker aanwezig.

Op basis van dit overzicht kunnen we concluderen dat het sociaal-kapitaalargument overeind blijft. Gevoelens van sociale desintegratie hangen samen met collectieve oriëntaties, al of niet participatie in sociale netwerken en TV-kijkgedrag, zelfs als men rekening houdt met de sociale positie van iemand. Onze analyse maakt evenwel duidelijk dat nuances in deze argumentatie moeten worden aangebracht. De tekens bij de parameters zijn niet steeds in de verwachte richting:

-
- Er is in de eerste plaats de verticaal-collectieve oriëntatie (conformisme en autoritarisme) die niet integratief, maar sociaal desintegratief werkt en dit in tegenstelling tot de horizontaal-collectieve oriëntatie die weinig verbanden oplevert. Dit werd ook reeds gevonden in vroeger onderzoek (Waeye, 1998).
 - Participatie in middenveldorganisaties (i.e. ACW-netwerk en nieuwe sociale bewegingen) heeft een sociaal-integratieve betekenis. Dit ligt nog in de lijn van de eenvoudige visie op sociaal kapitaal. Voor andere netwerkbetrokkenheid is dit niet altijd zo duidelijk. Utilitair individualisme wordt er door afgezwakt, maar onveiligheidsgevoelen niet. Sociaal lokalisme houdt maatschappelijke desorientatie en onveiligheidsgevoelens wel tegen, maar niet het utilitair individualisme.
 - TV-kijkgedrag heeft niet een onverdeeld negatief effect op sociaal kapitaal. Het soort TV-programma's lijkt vooral belangrijk te zijn. Iemand die zich via TV informeert over de wereld, is gevoeliger voor solidariteit en rechtvaardigheid en heeft een hoger sociaal vertrouwen. Voor de pretkijker is dit net omgekeerd.

Drie opmerkingen zouden we bij dit besluit nog willen maken. Ten eerste ging het hier om een specifieke analyse, namelijk van het ACW-bewegingsmilieu. De vastgestelde verbanden vragen bevestiging voor een representatiever staal van de (Vlaamse) bevolking. Ten tweede kunnen soms toch vragen gesteld worden bij de richting van de aangebrachte verbanden: zorgt participatie in een middenveldorganisatie voor meer maatschappelijk vertrouwen of is het verband omgekeerd, namelijk mensen met een meer positieve kijk op het samenleven zijn eerder bereid om (blijvend en actief) te participeren in maatschappelijke organisaties? Laten we voorlopig spreken over een wederzijds verband. Dit leidt ons tot een derde en laatste opmerking. Het vaststellen van zulk verbanden is natuurlijk één zaak. Een volgende, belangrijke stap lijkt ons inzicht te verkrijgen in de processen die achter dit verband schuilgaan: hoe komen participanten van middenveldorganisaties tot een verhoogd sociaal vertrouwen, waarom hebben personen die traditioneel conformisme als waardeoriëntatie zéér belangrijk vinden, zulke negatieve kijk oftevel een fundamenteel wantrouwen tegenover onze huidige maatschappelijke orde?

VOETNOTEN

- (1) De survey werd gerapporteerd in Van Gyes & De Witte (1996) en wordt in het artikel verder geciteerd als *'Het draagvlak gefotografeerd'*. De survey werd uitgevoerd in opdracht en met de steun van dit ACW-netwerk. We willen hier nogmaals Jan Renders en Kris Houthuys bedanken voor de samenwerking bij het praktisch opzetten van de survey. Uiteraard zijn voor de inhoud van het artikel alleen de auteurs verantwoordelijk.
- (2) Onze keuze heeft eveneens te maken met de data die we gebruiken. Survey-materiaal bestaat nu eenmaal uit wat individuen aankruisen of niet in een gestandaardiseerde vragenlijst. Het is evenwel gebruik geworden om sociaal kapitaal met zulk survey-materiaal te bestuderen. Putnam maakt er zelf gebruik van in zijn recente werken. Recent verscheen ook een speciaal nummer van

-
- het tijdschrift *Political Psychology*, 1998, nr. 3, waarin een pak survey-materiaal wordt gepresenteerd over sociaal kapitaal.
- (3) Elk van deze indicatoren werd in het vermelde onderzoek gemeten via een set van items op basis waarvan betrouwbare schalen geconstrueerd werden. Wie hierover meer informatie wenst kan de schaalconstructies raadplegen in de bijlage bij het vermelde artikel in *Tijdschrift voor Sociologie* (Billiet, 1998).
 - (4) De aard van de steekproef en het geaggregeerde niveau waarop deze steekproef wordt geanalyseerd laten overigens niet toe dat de resultaten geëxtrapoleerd worden in termen van veel of weinig naar een populatie (bv. het ACW-bewegingsmilieu, mocht dit al in de realiteit cijfermatig af te bakenen zijn).
 - (5) Het gaat om items die behoren tot schalen die werden ontleend van het SOCON onderzoek in Nederland. De schaal 'sociaal lokalisme' bestaat slechts uit twee item zodat Cronbach α hier geen zin heeft. Er is evenwel een sterke correlatie tussen beide items (0,51) en de factorladingen zijn eveneens hoog (0,94 en 0,72) zodat we kunnen aannemen dat ze één concept meten.
 - (6) De oorspronkelijke score -1 werd vervangen door 0 bij onze verwerking tot schalen.
 - (7) De solidaristische kijk vormt de kern van de ideologische oriëntatie die wordt omschreven als economische progressiviteit, het autoritarisme staat centraal in de cultureel-conservatieve ideologie. Het gaat bij deze dimensies om de bekende opdeling van Middendorp.
 - (8) In het onderzoeksrapport *Het draagvlak gefotografeerd* wordt deze schaal 'universalisme' genoemd (Van Gyes & De Witte, 1996: B46).
 - (9) Deze werkwijze heeft voor gevolg dat we alleen de directe effecten bekijken, maar het is steeds mogelijk om op basis van deze informatie in de tabellen de totale effecten (directe plus indirecte) berekenen voor variabelen die in de verschillende stappen via paden verbonden zijn.
 - (10) Bij deze analyse zouden we ook een vorm van pad-analyse kunnen overwegen, waarbij de diverse componenten van het analysemodel in één statistische berekening worden gestopt. Daar we in deze bijdrage evenwel kiezen om de drie componenten op een veelzijdige manier te operationaliseren, zou dit een zeer complexe voorstelling worden. Dit is vooral het geval omdat de deelaspecten van de onderscheiden concepten verschillende verbanden vertonen en omdat de netwerkvariabelen moeilijk in één dimensie te vatten en van een verschillende meetniveau zijn, waardoor meerdere dummy variabelen nodig zijn.

BIBLIOGRAFIE

- BILLIET, J. & B. CAMBRE (1999), 'Social capital, active membership in voluntary associations and some aspects of political participation: an empirical study', in: VAN DETH, J.W. e.a. (red.) *Social Capital and European Democracy*, London: Routledge, p. 240-262.

-
- BILLIET, J. (1998), 'Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België', *Tijdschrift voor Sociologie*, 19(1): p. 3-54.
- BILLIET, J., B. CAMBRE & M. SWYNGEDOUW (1997), 'De kennis van de federale logica en van de bevoegdheden en het beleid van de Vlaamse Overheid: een verklaringsmodel', *Res Publica*, 39(4): p. 609-627.
- BILLIET, J., H. DE WITTE & H. WAEGE (1999), *Betrokkenheid bij de Christelijke Arbeidersbeweging en de houding tegenover migranten: een onderzoek naar de verklaringskracht van de notie 'sociaal-culturele christenheid'*. Leuven: Departement Sociologie. Bulletin DA1999-13.
- BILLIET, J., G. VAN GYES & H. DE WITTE (1999), 'ACW'ers zijn rijk! Participatie in de christelijke arbeidersbeweging als sociaal kapitaal', *Gids op maatschappelijk gebied*, 90(5): p. 4-17.
- BREHM, J. & W. RAHN (1997), 'Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital', *American Journal of Political Science*, 41(3): p. 999-1023.
- COLEMAN, J.S. (1988), 'Social Capital in the Creation of Human Capital', *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement), S95-S121.
- EDWARDS, B. & M.W. FOLEY (1998), 'Social capital and civil society beyond Putnam', *American behavioral scientist*, 42(2): (<http://www.acad.cua.edu/as/pol/faculty/foley/putnam.htm>).
- ELCHARDUS, M. & P. HEYVAERT (1990), *Soepel, Flexibel, Ongebonden*. Brussel: VUB-Press.
- KRISHNA, A. & E. SHRADER (1999), Social capital assessment tool. Paper Conference on social capital and poverty reduction, World Bank, Washington, juni 1999.
- MONDAK, J. (red.) (1998), *Psychological approaches to social capital*. Special issue Political Psychology, 19(3), Boston: Blackwell.
- MCCLENDON, J. (1994), *Multiple regression and causal analysis*. Ithaca: Peacock Publishers.
- NEWTON, K. (1999), 'Social capital and democracy in modern Europe', in: VAN DETH, J.W. e.a. (red.) *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge, p. 3-23.
- PORTES, A. & P. LANDOLT (1996), 'The downside of social capital', *The American prospect*, 26, p. 18-21 (<http://epn.org/prospect/26/26-cnt2>).
- PORTES, A. (1998), 'Social capital: its origins and applications in modern sociology', *Annual review of sociology*, 24, p. 1-24.
- PUTNAM, R. D. (1995), 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy*, 6, p. 65-78.
- PUTNAM, R.D. (1993), 'The prosperous community. Social capital and public life', *The American prospect*, 13, p. 35-42.
- PUTNAM, R.D. (1996), 'The strange disappearance of civic America', *The American prospect*, 24 (<http://epn.org/prospect/24/24putn.html>).
- SCHWARTZ, S.H. (1990), 'Individualism-collectivism. Critique and proposed refinements', *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 2(2): p. 139-157.
- SINGELIS, T., H. TRIANDIS, D. BHAWUK & M. GELFAND (1995), 'Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: a theoretical and measurement refinement', *Cross-cultural research*, 29(3): p. 240-275.

-
- SROLE, L. (1956), 'Social integration and certain corollaries: an exploratory study', *American sociological review*, 21(6): p. 709-716.
- STOLLE, D. & T.R. ROCHON (1998), 'Are all associations alike? Member diversity, associational type, and the creation of social capital', *American behavioral scientist*, 42(1): p. 47-65.
- TRIANDIS, H. (1995), *Individualism and collectivism*. Boulder: Westview Press.
- VAN DEN BULCK, J. (1996), *Kijkbuis kennis. De rol van televisie in de sociale en cognitieve constructie van de realiteit*. Leuven: Acco.
- VAN GYES, G. & H. DE WITTE (1996), *Het draagvlak gefotografeerd. Een enquête naar de collectieve identiteit bij leden, kernleden en beroepskrachten van het ACW en zijn deelorganisaties*. Leuven: HIVA.
- VAN GYES, G. & H. DE WITTE (1999), 'An exploration of the relationship between conservatism and values: confronting Middendorp with the work of Schwartz and Triandis', p. 121-150 in: DE WITTE, H. & P. SCHEEPERS (red.), *Ideology in the Low Countries: trends, models and lacunae*, Assen: Van Gorcum.
- WAEGE, H. & J. BILLIET (1998), 'Individualisme: een kwestie bij de eeuwwende?', in: *Vlaanderen gepeild: de Vlaamse Overheid en Waardenonderzoek*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, p. 16-46.
- WAEGE, H. (1998), *Vertogen over de relatie tussen individu en gemeenschap. Ontwikkeling en validering van meetinstrumenten in het kader van surveyonderzoek*. Leuven: Acco.
- WORLD BANK (1998), *The initiative on defining, monitoring and measuring social capital. Overview and program description*. Social capital initiative working paper no. 1.